

Alenka Glazer
Ruše

TRAGIČNO IN KOMIČNO V MLADINSKEM DELU PAVLETA ZIDARJA

Da se otroci večinoma zelo spontano odzivajo na komično, je splošno znano in uveljavljena je ugotovitev, da humor v literarnem besedilu neustavljivo učinkuje na mladega bralca oziroma poslušalca. Ali je mogoče pričakovati, da ima tudi prisotnost tragičnega v mladinskem delu podobno privlačen učinek? V prvem trenutku se zdi, da ne. Toda poskusimo se spomniti, kako so na nas učinkovala besedila dveh klasikov naše mladinske književnosti, Frana Milčinskega in Franceta Bevka. Ob humorističnih *Butalcih* in drugih šaljivih zgodbah, na primer o Poldrugem Martinu, povzetih po humorju iz folklornega slovstva, so se še bolj zarezala v otrokov čustveno doživljajski svet pravljlična besedila Milčinskega. Če jih pregleđamo z vidika komičnega in tragičnega v njihovih snoveh, hitro ugotovimo, da prevladujejo toni tragičnega. Motivi prestopkov in kesanja, motivi žrtvovanja za drugega, motivi smrti, osvetljene z različnih vidikov, polnijo pravljice Milčinskega s posebno resnobnostjo, hkrati pa otroku, poslušalcu ali bralcu, odgrinjajo nejasne, pa vendar globoko doživete slutenjske podobe življenja, ki so prav zaradi svoje zastrte srhljivosti, a hkrati končne osmislitve vsega hudega za otroka privlačne.

Tudi Bevk, ki so ga živo doživljali zlasti mladi rodovi polpreteklega časa, razgrinja pred bralcem resnobno podobo življenja, napolnjeno z zavezujočimi medsebojnimi odnosi, in se ne pomišlja govoriti kdaj tudi o smrti najbližnjega, zlasti matere (spomnimo se povesti *Lukec in njegov škorec*), kar otroka, literarni lik, silovito prizadene, a ga ne onesposobi za nadaljnje življenje. Iz Bevkovih zgodb govori spoznanje, da je treba življenje kljub vsemu živeti in se truditi, da nismo v njem poraženi. V tej zavzeti vključenosti v življenje skorajda ni prostora za kakršenkoli odtenek humorja, pa vendar učinkujejo Bevkovi teksti zaradi čustvenih podtonov, ki so sicer praviloma pridušeni, pretežno svetlo in za mladega bralca spodbujajoče.

Pavle Zidar, čigar delu je namenjeno pričujoče premišljanje, ima v svojem izredno obsežnem literarnem opusu skoraj petino del (sedemnajst knjižnih naslovov), ki jih moremo šteti k mladinski književnosti. Po številu svojih mladinskih del spada torej med plodne pisatelje naše povojne mladinske književnosti. Ni pa pomemben samo zaradi obsega svojega mladim bralcem namenjenega pisanja, temveč predvsem zaradi bogastva in pestrosti tematike in motivov ter jezika in sloga v teh delih. Sam je spregovoril o tem, kaj mu pomeni pisanje mladinskih del – in

hkrati opozoril na njihovo nedeljivo povezanost s celotnim svojim opusom – v avtorefleksiji *Apotekarija*, napisani za revijo *Otrok in knjiga*.¹ Ob koncu tega pre-mišljanja pravi: »Kar bi rad povedal, ni to, da je pisanje za otroke oziroma mladino nekakšna a p o t e k a r i j a literarne zgodovine, marveč naraven člen v opusu in ga je potrebno z vso resnobo obravnavati ne kot del, marveč kot celoto. Saj je tako nekaj posebnega po dikciji, slovnici, sintaksi, notranjem sistemu oziroma arhitek-turi, da je reči, na primer, p i s a l p a j e t u d i z a m l a d i n o, resno dvomljiv pojem, ki izključuje tudi prvega, da je p i s a l t u d i z a o d r a s l e. V tem je skrita teoretična nemoč, ovrednotiti, po moje, najboljšo literaturo – to je mla-dinsko. Ko sem prebral svojo pesniško pripovedko² in sem segel še po tem in onem iz svojega opusa, sem spoznal, da je eno in drugo med sabo trdno prepleteno v obliko členastih estetskih elips, ki ne pomenijo manjvrednosti, pač pa obogatitev tiste literature, o kateri toliko vemo... A če ne vemo nič o mladinski, ne vemo tudi nič o leposlovju za odrasle. To podcenjevanje v obliki a p o t e k a r i j e je prineslo resne motnje, če ne celo kaj več. Dvom nad vsem.« Te avtorjeve besede, zapisane 9. decembra 1985, kažejo, kako intenzivno ga je zaposlovalo pisanje za mlade bralce. Če se za tokratno premišljanje o njegovem mladinskem opusu odrečemo pretresu vseh sestavin v tem izseku iz njegovega celotnega opusa in se omejimo samo na delni zaris, ki naj ob izbranih primerih nakaže, kako se pojavlja v tem opusu tragično in komično, se nam prav ob spremljanju prepletanja teh dveh načinov pisanja, ki osvetljujeata človekovo obstajanje v najširšem možnem razponu, pokaže izreden obseg Zidarjevega pisanja za otroke in mladino.

Podobno kakor pri Bevku je v njegovih delih nanizana množica oseb, naj vstanejo pred bralcem s svojo zaokroženo življenjsko usodo, ali ostajajo na obrobju kot plastično oblikovani zarisi likov, ki barvajo usodo »glavnih oseb«. Pisatelj ne izbira med njimi ne po spolu ne po starosti. In kakor se večkrat pojavlja otrok med odraslimi v njegovih nemladinskih tekstih, tako odrasli stopajo v svet otroka v besedilih, namenjenih mlademu bralcu. Prav iz te hkratne prisotnosti različnih generacij rastejo v Zidarjevih mladinskih delih značilnosti, ki oblikujejo ta dela večsmerno. Tega se še posebej zavemo v prizorih, kjer stojijo odrasli in otroci najbolj razpoznavno na dveh straneh: v okviru družine in v šoli. Tako se zlasti v Zidarjevih proznih besedilih, ki so nastajala v času približno sedmih let, od konca šestdesetih let do leta 1976, zvrstijo štiri dela, v katerih nastopajo otroci v svojem vsakdanjem okolju, kjer se čutijo nerazumljene in se zato zatekajo v domišljijo. Želja po oblikovanju novih svetov je izrazita v povesti *Pišem knjigo* (nastala 1969),³ sorodno je grajena povest *Mulci* (nastala 1970),⁴ čeprav v drugem tekstu ta podoba nastaja predvsem ob neposrednem odslikavanju stvarnega sveta, v katerem živijo

¹ Pavle Zidar: *Apotekarija. Otrok in knjiga*, Maribor, 1985, št. 22, str. 58–59; besedilo je ponatisnjeno na koncu Zidarjeve knjige kratke proze *Cirkus Madra čaj*. Ljubljana, Založba Borec, 1988, str. 101–102. (Zbirka Liščki.)

² Zdravko Slamnik: *Tončkove sanje. Pesniška pripovedka*. Notranja oprema akad. slikar Bogdan Borčič. Novo mesto, Okrajni odbor ljudske prosvete Novo mesto, 1955. (Knjižnica Janeza Trdine 3.)

³ Pavle Zidar: *Pišem knjigo*. Ljubljana, Prešernova družba, 1970. – Podatki o času nastanka posameznih del se opirajo na bibliografijo Avgusta Gojkoviča: *Knjižna dela Pavleta Zidarja (1955–1990)*. V knjigi: Pavle Zidar: *Oče naš. Roman*. Novo mesto, Dolenjska založba, Koper, Lipa, 1992, str. 301–312. (Literarna knjižna zbirka Utva. 2. letnik, 1. zvezek.)

⁴ Pavle Zidar: *Mulci*. Maribor, Založba Obzorja, 1975.

liki v knjigi, podobno tudi v *Moji družini* (nastala 1976).⁵ Že v teh povestih se vrstijo situacije, dialogi, premišljanja, ki z analogijami, primerami, metaforami, novimi imeni, posebnim jezikovnim barvanjem, dialektizmi, rekli in drugimi sredstvi vnašajo v besedila humorne odtenke. Ti pa tako učinkujejo le z vidika otrok, medtem ko odrasli v besedilih iste situacije in zlasti izrečene besede sprejemajo večinoma smrtno resno, z zgroženostjo in odporom, ki v njih budi nasilje do otrok.

Še posebej je tako zasnovana knjiga *Glavne osebe na potepu* (nastala 1974).⁶ V tem delu je zlasti poudarjena izpostavljenost otroka družinskim nesoglasjem in šolskim zahtevam, zato v besedilu ni dosti svetlobe in skorajda ne resnične sproščenosti. Otroci (v ospredju sta Ivan Krajec – Konj in Gregor Počkaj – Žoga) se vedno znova čutijo omejene in ogrožene, tudi kadar se odločajo za na videz prešerno, osvobajajočo akcijo. Tudi v takih besedilih se giblje Zidarjev poudarjeni humor na robu komičnega, z mnogimi trpkimi primesmi, obarvanimi z grozljivostjo grotesknih popačenj, ki postopoma prehajajo v tragičnost resigniranega spoznanja o človekovi ujetosti, ki ji ne more uiti drugače kakor v domišljiji. Da se oba pobegla fanta končno sprijaznita z vrnitvijo v razmere, ki ju utesnjujejo, pripomore dobrotljiv nastop miličniškega komandirja, ki kaže za njune pustolovske nagibe izjemno razumevanje in ljubečo naklonjenost otrokoma. Tako se vsa zgodba, pisana s sredstvi, ki naj bi zbujala smeh, o katerem lahko beremo poetično premišljanje,⁷ kjer se vrste dogodki, ki bi naj bili hec,⁸ kjer med mnogimi besednimi obrati, zasnovanimi s težnjo po komičnem učinku, beremo tudi primerjavo med šolo (in življenjem sploh) ter šalo,⁹ oblikuje hkrati kot kritična pripoved o ljudeh, ujetih v institucije in zakone. In kakor že v začetku dela avtor govori o povestih z veselimi in žalostnimi stranmi,¹⁰ tako se tudi konec izteka v navidezno pomiritev, vsaj na zunaj v ohranitev veselega dela življenja, vendar hkrati približanega tragičnemu polu: »Zasmejala sva se. Sicer z grenkimi usti, ampak vendarle zasmejala.«¹¹

Dosti bolj v tragičnost se preveša povest *Kukavičji Mihec* (napisana 1971).¹² Tu izstopa občutenje glavne osebe (in hkrati avtorja, ki ga čutimo za tem likom – prisposodbo umetnikovega življenjskega položaja), ki se ne more samoumevno vključiti v svet okrog sebe. Zaradi njegove drugačnosti ga zavračajo oče in bratje, ga osamijo učenci, ne najde razumevanja pri učiteljici. Z njim ostajata le mati, hkrati z najmlajšim otrokom izločena iz družine, in družbeni izobčenec potepuh Ferenc. Ta zgodba, ki je napolnjena s sprva še čisto nezavednim prvinskim besom preganjanega, iz česar rastejo mojstrski tragično-komični prizori (npr. beračenje na Brezjah, srečanje s pastirjem, z varuhi postave, žandarjem, s sodnikom), ki nosijo poteze satire, groteske, absurda, se izteka v izničenje vsega, kar naj bi življenje

⁵ Pavle Zidar: *Moja družina*. Ljubljana, Mladinska knjiga, 1981. (Knjižnica Sinjega galeba št. 230.)

⁶ Pavle Zidar: *Glavne osebe na potepu*. Ljubljana, Mladinska knjiga, 1975. (Knjižnica Sinjega galeba št. 186.)

⁷ N. d., str. 87: »Resnično: smeh je voda za zamorjeno, težko utrujeno dušo. V smeh se pojdi umit, sem slišal ali bral ali pa sem si sam izmislil. Pojdi se umit vanj, kadar si umazan od krivic in resnic življenja.«

⁸ N. d., str. 110 in drugod.

⁹ N. d., str. 12: »Šole, kot veste, niso niti malo šale.«

¹⁰ N. d., str. 37.

¹¹ N. d., str. 201.

¹² Pavle Zidar: *Kukavičji Mihec*. Maribor, Založba Obzorja, 1972.

omogočalo: mater, žrtvujočo se za otroka, doleti smrt, v tragično smrt se izteče tudi življenje mlade Mihčeve družine, izjalovljenega obeta za drugačno, boljšo prihodnost. S tem je tudi na simbolni ravni poudarjena nemožnost, da bi lahko Mihec (in človek sploh) živel zunaj zakonov, svoboden, prepuščajoč se le svoji domišljiji in življenjski radosti. Vendar ne materina smrt ne smrt Mihca, njegove mlade žene in njune male hčerke niso prikazane kot nekaj strašljivega, temveč kot spokojno prehajanje v nove oblike življenja, v katerih se umirijo vse prejšnje muke. Prizor, ko Mihčeva mati, ki je iskala pobeglega sina, utone v narasli reki in voda odloži njeno mrtvo telo na breg, se končuje s pomirjujočimi stavki: »Nad njo so bili spet sonce in nebo in ptice. Le ona je živela dalje čudno življenje skale, v katerem je vse tako preprosto in razumljivo. In to imenujemo živo smrt. Toda smrt ni nič drugega kot tiha in zelo počasna obnova življenja.«¹³ Mihec pa v silni povodnji, ki zalije in odnese njegovo kolibo, v zadnjih trenutkih življenja doživi »čudovito svetlobo. Pojočo svetlobo.«¹⁴ Otrok bralec se na to in taka besedila odziva predvsem čustveno in hkrati dozoreva za literaturo odraslih.

Zidar pa ni prikazoval smrti oziroma njenega prihajanja vedno tako pomirljivo kakor v *Kukavičjem Mihcu*. V zgodnjem proznem besedilu, v aitiološki pravljici *Baba na Možaklji*, ki je nastala že 1956, a je bila objavljena šele štiri leta pozneje v zbirki pravljic več avtorjev *Čudežni studenec*,¹⁵ hudobni čarovnik Vajvaj in njegova zlobna žena Krutika brezobzirno mučita in morita svoje žrtve, sama pa se smrti, za katero sta ranljiva samo na kresni večer, neskončno bojita.

V poznejših Zidarjevih delih se začenja prvinski strah pred smrtjo umikati premislekom, ki pomagajo presegati usodno končnost posameznika in ga vključujejo v večno obnavljajoči se krogotek življenja. Tako v pravljичno fantastični pripovedi *Lev Pink z jogurtom na glavi* (delo je nastalo 1981)¹⁶ pisatelj Tadej Sernek, ki se otroku Roku predstavlja kot lev Pink, govori o smrti kot svoji najhujši sovražnici, katere ga je zares strah. Hkrati pa izreka vero v zmagovito življenje, ki pred njim trepeta tudi smrt: »Iz njenega mrtvega srca raste življenje (...). Še nisi nikoli videl, kako je črn asfalt prebila zelena bilka trave?«¹⁷

O življenju, ki se po smrti v drugačni obliki nadaljuje, govori tudi povest *Dražba sanj* (nastala 1981),¹⁸ čisto določno zlasti ob dveh smrtih na koncu pripovedi. Osamljena gospa Kovačeva je še pred smrtjo podarila svoje truplo anatomskemu inštitutu, ki se je po njeni smrti v drobnem časopisnem oglasu zahvalil pokojnici za njeno volilo. Ljudje, ki so jo poznali in oglas prebrali, pa »so vedeli, da se je vrnila na drug način življenju.«¹⁹ Tudi povoženi mucek Serjoža je kot rdeča roža, ki je z notranje strani prebila asfalt, »živel (...) dalje, toda v spremenjeni obliki.«²⁰ Otroci

¹³ N. d., str. 53.

¹⁴ N. d., str. 129.

¹⁵ *Čudežni studenec. Slovenske pravljice*. Avtorji: Oskar Hudales, Venčeslav Winkler, Pavle Zidar, Lojze Zupanc. Maribor, Založba Obzorja, 1960. – *Baba na Možaklji (Fantastična pravljica)* na str. 101–106.

¹⁶ Pavle Zidar: *Lev Pink z jogurtom na glavi*. Ljubljana, Mladinska knjiga, 1983. (Zbirka Deteljica.)

¹⁷ N. d., str. 79.

¹⁸ Pavle Zidar: *Dražba sanj*. Ljubljana, Partizanska knjiga, 1986. (Matjaževa knjižnica.)

¹⁹ N. d., str. 99.

²⁰ N. d., str. 102.

so ga pokopali in se ga med igrami ob grobku »šaljivo spominjali.«²¹ S tem prizorom se pripoved izteče. Opis tragičnega dogodka se tu prelije v razpoloženja, ki obujajo komične plati življenja, kakor se tudi sicer tragično in komično v Zidarjevem pisanju ves čas prepleta.

Misel na smrt pa se je v personificirani podobi žene s koso z različnimi simbolnimi odtenki začela pojavljati zlasti v nekaterih Zidarjevih krajših besedilih iz osemdesetih let. V zbirki *Pikapolonica Pika*²² se v šaljivo anekdotični zgodbi *Dogodivščina*²³ nočna prikazen v beli srajci ob cesti izkaže šoferju – prvoosebneemu pripovedovalcu – kot nenevarna turistka. Prvi vtis pa v njem izzove strašljive spomine iz otroštva: »Tam v daljavi je bela postava v beli srajci, torej smrt s koso ali pa pravkar vstali mrlič iz groba. Spomnil sem se lepih in grozljivih večerov doma, ko je stara mama pripovedovala, kaj vse se ji je bilo že prikazalo, ko je bila še mlajša.«²⁴ Zadnje besedilo v tej zbirki, *Pravljica o smrti*,²⁵ pa folklorni motiv smrti s koso, ki kosi ljudi, oblikuje tako, da se v posameznih prizorih, ko si lena sedma hči Mirjana izbere za svoj poklic smrt in začne svojo obrt opravljati, sprva samo v sanjah, nato pa tudi zares, stikata tragično in komično, do končnega prizora, ko smrt svoje matere ne more pokositi, ker bolnica v strahu pred smrtjo zmerom znova ozdravi.

Epsko razvezan je motiv obrtnice smrti v Zidarjevi mladinski knjigi, ki združuje tri zgodbe, in sicer v prvi pripovedi: *Učna leta botre smrti*.²⁶ Tudi tu gre za leno sedmo hčer, tokrat Emilijo, ki se pod pritiskom domačih, da mora nekaj postati, odloči za obrt smrti. Tekst se čedalje bolj nagiba v grozljivo grotesko, ki nosi izrazite poteze tragičnega, zlasti v končnem delu, ko se v Emilijinem navidezno nežnem objemu izteče življenje njeni materi in nato še predzadnji sestri, učiteljici Ani.²⁷ Hkrati s potekom dogodkov se oblikuje razpadanje čustvenih vezi med člani družine, ki jih nadomesti disciplinirana brezpogojna pokornost nadrejenim in njihovim zahtevam ter poveljem. To je najmračnejši Zidarjev tekst za mlade bralce, ne zaradi motiva smrti s koso, temveč zaradi upodobljenega razčlovečenja človeka.

Ob koncu našega premišljanja o Zidarjevem mladinskem delu z določenega vidika se odpira še nekaj splošnih vprašanj, ki se tičejo tragičnega in komičnega v mladinski književnosti. Pri raziskovalcih mladinske književnosti je kdaj čutiti dvom o sposobnosti mladega bralca (oziroma poslušalca), da sprejme iz mladinskega dela tiste sestavine, ki poglobljajo površinsko podobo človeka in sveta. Glavno oviro, da bi otrok lahko sprejel sporočilo besedila, ki nosi v sebi elemente tragičnega, pa tudi komičnega, vidijo v otrokovi premajhni življenjski izkušnji. Otrokova osebna izkušnja je seveda po večini res v marsičem omejena in se zdi, da se zaradi tega otrok ni sposoben ustrezno odzivati, če ga literarno besedilo nagovarja s sporočili, ki odpirajo vpogled zlasti v medsebojne odnose med ljudmi. Tak vpogled lahko pisatelj odstira tako s sredstvi komičnega kakor tragičnega. In Zidar je v svoja dela vklju-

²¹ Prav tam.

²² Pavle Zidar: *Pikapolonica Pika. Zgodbe za otroke*. Izbral, uredil in spremno besedo napisal Jože Horvat. Ljubljana, Mladinska knjiga, 1986. (Zbirka Pisanice.)

²³ N. d., str. 126–129.

²⁴ N. d., str. 126.

²⁵ N. d., str. 130–132.

²⁶ Pavle Zidar: *Učna leta botre smrti. Petelinček nespečne babice. Taci*. Ljubljana, Partizanska knjiga, 1990. (Matjaževa knjižnica.) – *Učna leta botre smrti* na str. 5–18.

²⁷ Prim. n. d., str. 13–18.

čeval oba pogleda. Otrok pa se – kljub omejeni življenjski izkušnji – na oboje lahko odziva, in sicer s čustvi in z intuicijo, enako, kakor pri resničnem ustvarjalcu delo nastaja.

Da je takega čutenja in odzivanja sposoben že majhen otrok, naj nam potrdi izkušnja francoskega režiserja Jacquesa Doillona, v čigar filmu *Ponette* je kot glavna igralka nastopala štiriletna Victoire Thivisol in na lanskem beneškem festivalu dobila srebrnega leva. Nasprotniki režiserju očitajo, da je mali Victoire dal pretežno nalogo deklice, ki se srečuje z materino smrtjo. V prometni nesreči je mati izgubila življenje, ne da bi hčerka, ki je bila tudi sama poškodovana, to vedela. Šele po vrnitvi iz bolnišnice odkrije, da je mati umrla. Neutolažljiva je in se do konca filma trudi, da bi premagala tragedijo. Režiser pravi o filmu: »To ni film o smrti, ampak o zavračanju smrti.« Želel si je posneti film s čisto majhnim otrokom, ki še ne razume smrti. Napisal je osnutek zgodbe in se, s šestimi skupinami sodelavcev, pol leta srečeval z otroki po osnovnih šolah širom po Franciji. Iskal je primerno igralko, hkrati pa želel prisluhniti otrokom in izvedeti njihove mnenje o življenju in smrti. Sam je namreč prepričan, da otroci celo bolje razumejo čustva kot odrasli. Bolj občutijo skrajnosti, večkrat na dan se jočejo in se večkrat smejujejo. »Samo opišem jim prizor, pa že razumejo čustva v njem. Kadar se Victoire joče, ne joče, ker ji to zapovem, ampak zato, ker tako čuti. Velike čustvene prizore z njo je bilo najlaže posneti.« Doillona je osupnila tudi veličastna domišljija majhnih otrok.²⁸

Ta primer iz filma potrjuje naše prepričanje, da so se otroci sposobni čustveno intenzivno odzivati na najbolj pretresljive prizore oziroma dogodke, opisovane v literarnem delu, torej na tragiko, kakor jih prav tako lahko čustveno razgiba komika.

Pavle Zidar v svojih delih za otroke – enako kakor v delih za odrasle – prepleta komično in tragično in prav s tem ustvarja žive podobe življenja, ki mlademu bralcu širijo in poglobljajo njegov čustveni in spoznavni razpon, Zidarja pa uvrščajo med klasike slovenske mladinske književnosti.

Summary

PAVLE ZIDAR AND TRAGIC AND COMIC IN HIS CHILDREN'S LITERATURE

Within an especially comprehensive literary opus of Pavle Zidar there is nearly the fifth of literary works (17 titles) that can belong to children's literature.

In his literary texts Pavle Zidar depicts mainly the world experienced by children. Despite that there is no much light and almost no genuine relaxation. Children feel a constant limitation and threat, even when they decide for a seemingly vivid, liberating action. The writer's emphasised humour moves on the brink of comic, with many bitter elements, coloured with the horror of grotesque deformations that gradually lean into tragic of resigned awareness of man's invincible captivity. As a contrast the author (and his literary character) becomes even more tragically effected by the awareness of his inability to include naturally into the world, which is (due to his differences) rejecting him.

Prevod/Translated by: *Bojana Panevski*

²⁸ Prim. časopisno poročilo (brez podpisa) *Je igranje pri štirih letih zlorabljanje? Delo*, 28. maja 1997, leto XXXIX, štev. 121, str. 24.